

KURUCU MECLİS’TE ERZİNCAN MİLLETVEKİLLERİ

Hüseyin BULUT

a. Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi (Baysoy) (Fırat)¹

Fotoğraf 1. Heycet-i Temsilîye Üyesi ve T.B.M.M. 1. Dönem Milletvekili

1 1864 (1280) tarihinde Erzincan’da doğdu. Nakşibendi dergâhı Postnişini Şeyh Hacı Fehmi Efendi ile Gülüsm Hanım’ın oğludur.² Babasından ve

^{*} Erzincan Eğitim Fak. Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Tarih Öğrt. Gör.

¹ Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi’nin soyadı, Kâzım Köktürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, Ankara, 1972, s.26 eserinde “Baysoy”; Mahmud Goloğlu’nun Sivas Kongresi, Ankara, 1969, s.73 adlı eserinde “Fırat” geçmektedir. Şu anda Baysoy soyadını akrabaları devam ettirmektedirler.

² T.B.M.M. Arşivi, Dosya No: 155

özel hocalarından din bilgisi ve Arapça dersleri alarak yetiştirildi. İleri görüşlü ve atak bir kişiliğe sahip olan Fevzi Efendi, genç yaşta kaybettiği babasının yerini almıştır. Siyasi görüşleri nedeni ile Sultan I. Abdulhamid tarafından 1887'de Şam'a sürüldü. 1894 yıllarında Erzincan'a geri dönmüştür. I. Dünya Savaşı'nda Erzincan'ın Ruslar tarafından işgalinde halkın göç etmesini önleyerek, pasif direnişte bulunması üzerine tutsak edilerek Tiflis'e götürüldü. Dokuz ay sonra kurtularak Erzincan'a dönmüştür.³

Haziran 1919'da, Amasya'daki Ordu Müfettişi Mustafa Kemal ile yakın ilişki kurdu. Erzincan'a gelişinde de O'nu törenle karşıladı.⁴

Milli Mücadele yıllarında, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak birlikte çalışmış, 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde Erzincan Delegesi olarak katılmıştır.⁵

Çok saygınlığından "Temsil Heyeti"ne Erzincan adına seçilip, Sivas Kongresine de katılmak üzere önceden Erzincan'a geldi. Hükümetin emriyle abı eşkiyanın Çardaklı Deresi'nde "Mustafa Kemal ve Temsil Heyeti"ni yakalamak istediklerini duyunca Kemah'da Sağiroğlu Halit Bey'e yazdığı "Şifreli Telgraflar"ıyla bu yolun açık tutulmasını sağladı. Sivas Kongresi'ne, Erzincan Sancağı mümessili olarak aktıldı. "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti"ne seçildi.⁶ TBMM'nin I. Döneminde Erzincan Miletvekili seçilerek 28 Nisan 1920'de Meclis'e katıldı.⁷

Meclis'de; Şeriye, Evkaf, İrsad ve Tapu-Kadastro Komisyonlarında görev yaptı. Dönem içinde 12'si gizli oturumda olmak üzere kürsüde 35 kez söz aldı. 2 kanun önerisi verdi.⁸

1922 sonlarında üzerinde "Başkumandan Mustafa Kemal'den Hatıra" yazılı bir Yunan filintası (kısa namlulu süvvari tüfeği) aldı. İstiklâl madalyalı bu büyüğümüz 1923 baharında Ankara'da hastalanınca, Meclis'ten izin alıp Erzincan'a geldi. Kısa bir süre sonra 1924'te vefat etti. Evli olup iki çocuk babası idi.⁹ Mezarı, Erzincan'ın Terzi Baba Türbesi yanındadır. (Fotoğraf 2) Meclis'de Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi olarak anılırdı.

³ Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi, C.III. Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, Ankara, 1995, s.377, Fahrettin Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, C.III, Ankara, 1993, s.223; Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal Yerel Kongreler, C.I, Ankara, 1993, s.59.

⁴ Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, s.223.

⁵ Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadalada Erzurum, Ankara, 1946, s.110; Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ankara, 1968, s.180.

⁶ Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, s.223.

⁷ TBMM Arşivi, Dosya No: 155

⁸ Çoker, Türk Parlamento Tarihi, III; s.377.

⁹ Hacı Fevzi Efendi'nin torunu Önder Baysoy Beyefendi'nin özel kütüphanesinden (dedesiyle ilgili) alınan dokümanlardan bilgilerdir.

Fotoğraf 2. Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi'nin Kabri.

b.Osman FevziEfendi (Topçu)

Fotoğraf 3. Erzincan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyet Reisi ve TBMM 1. Dönem Milletvekili

1862 (1278) tarihinde Erzincan'da doğdu. Topçuzâde Hacı Sıddık Efendi ile Zübeyde Hanım'ın oğludur.¹⁰ Babasından ve diğer din bilginlerinden özel dersler alarak ve okuyarak kendisini yetiştirdi. Arapça ve Farsça öğrenerek müderrislik icâzeti aldı. 13 Kasım 1894'te Erzincan Müftülüğü'ne atandı.¹¹ Sultan Abdulhamid zamanında, onun aleyhine vaiz ettiği ihbarıyla muhakeme edilmek üzere Erzurum'a götürülmüş, 3 ay süren muhakemeden beraat etmiştir. 19 Teşrinievvel 1324 (1908)'de toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi'ne, Erzurum Vilayeti içerisinde Erzincan Livasına temsilen seçilerek milletvekili olmuştur. Kanun-ı ani 1912'de Meclis'in feshi ile bu görevi sona ermiştir.¹² Erzincan'a Osman Fevzi Efendi, Ulu Camiinde Kürsü Vaizliği yaptı.¹³ 8 Ağustos 1918'de yeniden Erzincan Müftüsü oldu.

Bu görevde iken, Erzincan'da kurulan Doğu İlleri MüdâFaa-i Hukuk Cemiyoti'nin Başkanlığı'na getirildi. Milli Mücadele'nin amaç ve hedefleri hakkında Ankara Müftülüğü'nce hazırlanan fetvayı onaylayarak bu doğrultuda eylemlerde bulundu.¹⁴

TBMM'nin 1. Dönemi için yapılan seçimde, Erzincan Milletvekili olarak 22 Ağustos 1920'de Meclis'e katıldı. Meclis'te Şeriye-Evkaf, İrşad ve Bütçe Komisyonlarında çalıştı.¹⁵

Koçgiri ayaklanması sırasında, halkı aydınlatmak göreviyle bir süre izinli olarak Meclis'den ayrıldı. Dönem içinde kürsüde 12'si gizli oturumda olmak üzere 35 konuşma yaptı. 2 kanun önergesi verdi. Milletvekilliği 1. Dönemde sona erince Erzincan'a döndü.

26 Mayıs 1926'da Müftülükten emekliye ayrıldı. 27 Aralık 1939'daki Erzincan Depremi'nde vefat eden Müftü Osman Fevzi Efendi'nin mezarı Terzi Baba Kabristanındadır. (Fotoğraf 4) Evli olup altı çocuk babası idi. Arapça ve Farsça bildiği resmi hal tercümesinde yazılıdır.¹⁶

¹⁰ TBMM Arşivi, Dosya No: 154

¹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Dosya No: 75

¹² TBMM Arşivi, Osmanlı Meb'usan Meclisi Azaları, Dosya No: 92

¹³ TBMM Arşivi, Dosya No: 154

¹⁴ Çoker, Türk Parlamento Tarihi, III, s.383

¹⁵ TBMM 1. Dönem Azasının Tercüme-i Hal Kâğıdı, 154

¹⁶ Çoker, Türk Parlamento Tarihi, III, s.384

Fotoğraf 4. Müftü Osman Fevzi Efendi'nin Kabri

c. Mehmet Tevfik Bey (Kütükbaşı)

Fotoğraf 5. TBMM 1. Dönem Milletvekili

1880 (1296)'de Erzincan 'da doğdu. Tüccar Havırlızade Hacı Ethem Efendi ile Firdevs Hanım'ın oğludur. İlk ve Ortoa öğrenimini Erzincan ve Refahiye'de tamamladıktan sonra Refahiye Medresesi'nde Arapça, Farsça ve dini bilgiler öğrendi.

1899'da Refahiye ilçesinde Tahrirat Kâtipliği'ne atandı. 1914'te Başkâtipilğe yükseldi. 1915'de Selepür ve Mollakendi Bucak Müdürlüğü yaptı. Bir ara Kuruçay Kaymakamlığına vekâlet etti. TBMM'nin 1. Dönemine Erzincan'dan Milletvekili seçilerek, 28 Nisan 1920'de Meclis'e katıldı. Adalet Bakanlığı'nın lüzum göstermesi ile Temmuz-Eylül 1920 arası Bakanlık Özel Kalem Müdürü olarak görevlendirildi.

16 Eylül 1920'den 19 Mayıs 1921'e kadar Koçgiri ayaklanmasının bastırılmasında, toplayabildiği 160 gönüllü erden kurulu birliğin başında olarak savaştı. Meclis'de, Tasarı Komisyonu'nda ve Memurin Muhakemat Heyeti'nde çalıştı. Dersim Cezaevi'nde hükümlü Beko'nun malûliyeti dolayısıyla kalan cezasının affı hakkında arkadaşları ile birlikte verdiği öneri 19 Eylül 1921 tarih ve 154 sayılı kanun olarak kabul edildi.

Meclis'den ayrıldıktan sonra, 1926 yılı sonunda Şiran ilçesi Kaymakamlığı'na atandı. 1928-1933 arası Kemaliye, Tirebolu, Kemah ve Darende ilçelerinde kaymakamlık yaptı. 20 Kasım 1934'te emekliye ayrıldı. 23 Nisan 1942'de İstanbul'da öldü. Edirnekapı şehitliğinde toprağa verildi. Evli olup dört çocuk babası idi.¹⁷

Hamili olduğu Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası, Milli Mücadele'deki fedakârca hizmetleri nedeniyle TBMM'nin 19 Kasım 1925 tarih ve 194 sayılı kararı ile Kırmızı-Yeşil Şeritli olarak değiştirilmiştir.¹⁸

---

¹⁷ TBMM Arşivi, Dosya No: 156

¹⁸ Çoker, Türk Parlamento Tarihi, s.381-382

d.Mehmed Emin Bey (Lekili)

Fotoğraf 6. TBMM 1. Dönem Milletvekili

1883 (1299)'te Bursa'da doğdu. Sedrettin Bey ile Melaike Hanım'ın oğludur. İlk ve orta öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra, liseyi 1903'te İstanbul Numune-i Terakki İdadisi'nde tamamladı. 27 Şubat 1907'de Kastamonu Bayındırlık Müdürlüğü'nde devlet hizmetine girdi. Aynı yılın Eylül'ünde Dahiliye Nezareti'nde hizmet isteğinde bulunması üzerine, Göl Bucak müdürlüğüne atandı. 3 Mayıs 1910'da Kiğı ilçesi Kaymakamı oldu. 1910-1913 yılları arası Dirlik, Palu ve Cizre Kaymakamlıklarında görevlendirildi. 3 Ağustos 1913'te Bursa ili İskân ve Göçmenler memurluğuna, 8 Eylül 1914'te de Halep iline nakledildi. 1915-1919 arası açıkta kaldı. 7 Mayıs 1919'da Pülümür ilçesi Kaymakamlığına atandı. Bu görevde iken TBMM 1. Dönemine Erzincan'dan Milletvekili seçildi.

28 Nisan 1923'te Meclis'e katıldı. Meclis'te irşad, bütçe, içişleri, bayındırlık, PTT ve içtüzük komisyonlarında çalıştı. 1. Toplantı yılında Bütçe ve İçişleri Komisyonunun kâtipliğini, III. Toplantı yılında da Bayındırlık ve İçtüzük

Komisyonlarının sözcülüğünü yaptı. Dönem içinde 11'i gizli olmak üzere kürsüde 62 kez konuştu, 3 soru, 1 gensorü önergesi ve 1 kanun önergesi verdi.¹⁹

Milletvekilliği, 1. Dönemde sone erince bir süre Erzincan Askeri Lisesi'nde öğretmenlik yaptı. Demiryolu inşaatında taşeron olarak çalıştı. 1939-1944 arası Devlet Su İşleri Haray ve Erzincan Bölge Müdürlüklerinde Hesap Memuru ve Muhasebeci olarak görev yaptı. 1944 yılı sonunda, Su İşleri Merkez Tahakkuk Memurluğuna nakledildi. 1 Ocak 1949'da bu görevden istifa suretiyle ayrıldı. 28 Aralık 1950'de Erzincan'da öldü. Evli olup altı çocuk babası idi.²⁰

Ş. Hüseyin Bey (Aksu)

Fotoğraf 7. TBMM 1. Dönem Milletvekili

¹⁹ TBMM Arşivi, Dosya No: 152

TBMM Arşivi, 1968y.

²⁰ Çökert, Türk Parlamento Tarihi, C.III, s.379-380

Çökert, Türk Parlam.

1893 (1309)'de Erzincan'da doğdu. Abbas Uşağı Aşiret Reisi Mir Hüseyinzâde Seyyid Ali Ağa ile Fatıma Hanım'ın oğludur.²¹ İlk ve orta öğrenimini Erzincan Rüştîyesinde tamamladıktan sonra yöresinde aileden toprak sahibi olduğu için tarım ile meşguliyetini sürdürdü.

Hüseyin Aksu Bey'in I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmadan önceki çalışmalarını babasından dinlediği kadarıyla oğlu Veli Aksu Bey şöyle anlatmaktadır:

"Harbi Umûmîde muhacir olarak Tunceli üzerinden, Elazığ'a giderken, Ordu Kumandanı Vehip Paşa dedemden kendisini Tunceli'de beklemesini istemiştir. Tunceli'ye gelen Vehip Paşa'nın, dedemden bölgede Milis teşkilatı kurması istenmiştir. Dedem de Dersim (Tunceli) bölgesindeki aşiretlerden topladığı kuvvetlerle milis teşkilatını kurup, Tercan-Erzincan arasında Ruslara karşı mücadele vermiştir. Vehip Paşa bu hizmetlerine karşılık dedeme Binbaşı, babama da Yüzbaşı rütbesi vererek taltif etmiştir. Halit Bey'in Erzincan'a girişinde dedem ve babam yanında bulunuyorlarmış. Bölgede zamanla görülen asayişsizliğin önlenmesinde babamın katkuları büyüktür.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'dan Sivas Kongresi'ne gelirken, babamın milisleri Sansa Boğazi boyunca muhafızlık yapmışlar; Mustafa Kemal Paşa'yı Sansa'da babam karşılayarak Erzincan'a birlikte gelmişler. Erzincan'dan ayrılırken Mustafa Kemal Paşa dedemle görüşmesi sonucunda, babamın siyasi haata atılması da gündeme gelmiştir. Babamın bizlere sürekli nasihatlerinden birisi de 'misâk-i milli sınırları içerisinde yaşayanların hepsinin kardeş oldukları, bu anlayışı benimseyip birlik ve beraberliğimizi bozabilecek düşüncelerden uzak olunuz' sözüdür.

Yine babamdan çok sık duyduğum vatan ve milletimizin bütünlüğü için: 'adâb-ı muâzerete sahip olmayan bir millet pâyidâ olamaz' sözü de bugünlerde hepimizin düşünerek yaşantımıza tatbik etmemiz gereken ilkelerden biri olmalıdır.

Babam Büyük Millet Meclisi'nin en genç (27 yaşında) üyeleri arasında bulunduğundan, başkanlık divanı kâtipliği de yapmıştır.

Yine babamdan dinlediğim bir hatıra da; Batı Cepesinde çarpışmak üzere aşiretimizden oluşturduğu elli kişilik kuvveti, bir üsteğmenle birlikte Konya'ya göndererek Fahrettin altay Paşa'nın emrine verdirip, Batı Cephesi'ndeki askerlerimize moral ve az da olsa kuvvet katkısında bulunmasıdır."²²

Hüseyin Bey, Millî Mücadele'nin başlamasıyla yörede asâyişin korunması için önlemler alırdı. Daha sonra Meclis'in açılmasıyla, TBMM'nin I. Dönem Erzincan Milletvekili seçilerek 28 Nisan 1920'de Meclis'e katıldı. Mecliste çeşitli komisyonlarda çalıştı. 1921 yılı başında bölgesinde vatani hizmet için 27 Mayıs 1921'e kadar izinli sayıldı. 10 Şubat 1922'de yeniden altı ay izinle meclisten

²¹ TBMM Arşivi, Dosya No: 153; Ali Kemal, Erzincan Tarihi, İstanbul, 1932, s.323

²² Veli Aksu (Emekli Maden Mühendisi) Bey, Hüseyin Aksu Bey'in halen hayatta olan oğludur. Kendisi ile 24.09.1996 tarihinde, saat 12.00'de Girlevik'deki ikametgahunda yaptığım görüşmede dinlediklerim.

ayrıldı.²³ Milletvekilliği sona erince Erzincan'a dönerek tarım işlerine devam etmekle beraber, bir dönem Genel Meclis Üyeliği'ne seçildi. 15 yıl CHP'nin Cencige nahiyesi başkanlığını yaptı. Ayrıca Türk Teyyare Cemiyeti ve Ziraat Odası'nda üye olarak bulundu. 12 Aralık 1976'da vefat etti. Erzincan'ın Girlevik mekiindeki aile mezarlığına defnedildi. (Fotoğraf 8) Evli olup on çocuk babası idi.²⁴

Fotoğraf 8. Hüseyin Aksu Bey'in Kabri.

²³ TBMM Arşivi, Dosya No: 153

²⁴ Çoker, Türk Parlamento Tarihi, III, s.378; Öztürk, TBMM Albümtü, s.26

MİLLİ MÜCÂDELE VE TÜRK HALKI

Dr. Esin DAYI

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile savaşa son verilmişti. Daha doğrusu öyle olması gerekiyordu. Bu ateşkes süresinde barış için çalışmaların yapılması gerekirken; İtilâf Devletleri savaş sırasında giremedikleri topraklarımızı, Mütareke şartlarını ihlâl ederek işgal ediyorlar; işgal ettikleri topraklarımızı ya Rumlara, ya Ermenilere, ya da Gürcülere peşkeş çekiyorlardı. Örgütleyerek silahlandırıp cesaret verdikleri bu çeteler vasıtasıyla, halkımızın huzurunu bozarak; canını, malını, namusunu tehdit ediyor; vatanımızın ve milletimizin bütünlüğünü ve istiklâlimizi, yok sayıyorlardı. Dolayısıyla, Türk Millî Mücadelesi, Mütareke'nin imzasından hemen sonra başlamıştı.

Millî Mücadele. Adı üzerinde, milletçe yapılan bir mücadele. Millet, istiklâlî ve egemenliği için yaptığı büyük bir mücadele.

Bu büyük mücadele, eri-komutanı, memuru-valisi ile halkın her kesiminden erkek, kadın, yaşlı, genç, çocuk-çocuğuyla yapılan topyekûn bir savaştı. Bu mücadelede, ordu ile millet, el ele vermişti.

Millî Mücadele'de Türk halkı, ne yapmıştı, nasıl destek olmuştu? Mücadeledeki rolü ve faaliyetleri ne idi?

Bütün bu sorulara cevap verebilmemiz için, Türk halkının Millî Mücadeleye destek ve faaliyetlerini, şu şekilde sıralayabiliriz:

1° Halkın kurduğu sivil cemiyetler yani, Millî Müdâfaa Cemiyetleri ve onların organize ettikleri mahallî ve millî kongreler ile basın faaliyetleri,

2° İtilâf Devletlerinin yaptıkları haksız işgalleri protesto için yapılan mitingler,

3° İşgal kuvvetlerine, İstanbul'daki İtilâf Devletleri Temsilcileri'ne, Batılı devletlere, hattâ Japonya'ya dahi gönderilen protesto telgrafları,

4° Gönüllü milis kuvvetleri oluşturarak işgal kuvvetlerine karşı koymak. Yani Millî Mücadele'nin askeri gücünü oluşturan Kuvâ-yi Milliye'ye katılım,

5° Millî Mücadele'ye, maddî yardımda (aynî ve nakdî) bulunmak ve bunun yoğunlaştığı, Tekâlif-i Milliye Kanunları'nın gereğini yerine getirmek.

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi

Millî Müdâfaa Cemiyetleri'nin ilki, 5 Kasım 1918'de Kars'da kurulan "Kars Millî İslâm Şûrası"dır.¹ Millî İslâm Şûrası, 15 Kasım 1918'deki ilk kongresinde: Ardahan, Oltu, Kaziğman, Ahıska, Batum, Sürmeli (İğdır), Artvin, Kamerli (Serdarabad) ve Ordubad'da şubeler açarak, Ermeni ve Gürcülerle savaşmak için, milis kuvvetleri oluşturmaya karar vermişti.

30 Kasım 1918'deki II. Kars Kongresi'nde de; Batum'dan Ordubad'a, İğdır'dan Ahıska'ya kadar uzanan Millî İslâm Şûrası Hükümeti'ni kurmuştu.² Hükümet'in 8.000 kişilik milis kuvvetini, halk ve ordunuz geri çekilirken gönüllü olarak bölgede kalan subay ve erler oluşturuyordu. IX. Ordu geri çekilirken halkın kendilerini savunmak için bıraktığı ve Millî Şûrâ'ya el altından yaptığı silah ve cephane, söz konusu idi.

Hükümet, Batum'da haftada iki kere çıkan "Sadâ-yı Millet" gazetesi ile de, yayın yoluyla millî mücâdelesini sürdürüyordu.

17/18 Ocak 1919'da yapılan III. Büyük Kars Kongresi'nde Hükümet "Cenubîgarbî Kafkas Hükümeti"³ adını alarak; oluşturulan asker ve jandarma teşkilatı ile Gürcü ve Ermenilere karşı savaştı.

Cenubîgarbî Kafkas Hükümeti, haklı mücâdelelerini anlatan ve İtilâf Devletlerini protesto eden telgraflarını, İstanbul'daki İtilâf Devletleri siyasi mümessilleri ve onların aracılığı ile Amerika, İtalya, Fransa, İngiltere, devlet başkalarına ve İngiltere ile Japonya Krallarına göndermişlerdir.⁴ 1913 Nisan 1919'da İngilizler'in bu Hükümeti dağıtıp, Kars'ı Ermenilere teslim etmelerinden sonra da, bölgedeki gönüllü Milis Kuvvetleri'nin mücâdelesini sürmüş; ordumuzun Doğu Harekâtı sırasında Türk askerleri ile birleşerek bölgenin tamamen Ermeni ve Gürcü işgalinden kurtarılmasına kadar devam etmiştir.

10 Kasım 1918'de, Batı Trakya Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin temeli olan Batı Trakya Cemiyeti, Edirne'de kurulmuştu.⁵

Edirne'de, Trakya-Paşaeli Müdâfaa Heyet-i Osmaniyesi, 30 Kasım/ 1 Aralık 1918'de⁶, Yunan-Bulgar tehlikesi ve Mavri Miracı Rumların iddia ve faaliyetlerine karşı kuruldu.

¹ İbrahim Cihangiroğlu'nun Hatıraları.s.1; Server Atabek, L'Etat Du Sud-Quest Du Caucase, Batum, 1919, s.5.

² Fahrettin Erdoğan, Türk Ellerinde Hatıralarım, İstanbul, 1954, s.208-211; M. Fahrettin Kırzioğlu, Millî Mücâdele'de Kars I, Belgeler, Kars'ı Tanıtma Derneği Yayını, İstanbul, 1960, s.66

³ Yrd.Doç.Dr.S.Esin Dayı, Elviye-i Selase'de (Kars ,Ardahan,Batum) Millî Teşkilatlanma, Erzurum,1997,s.99

⁴ Fahrettin Erdoğan, Türk Ellerinde Hatıralarım, İstanbul, 1954, s.208-211; M. Fahrettin Kırzioğlu, Millî Mücâdele'de Kars I, Belgeler, Kars'ı Tanıtma Derneği Yayını, İstanbul, 1960, s.66

⁵ Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücâdele I, T.T.K., Ankara, 1987, s.125

⁶ Bıyıklıoğlu, I, s.123-124

Cemiyet'in amacı; Kırklareli, Çatalca, Tekirdağ ve Gelibolu'da şubeler açılarak; bölgenin Türklüğünü, yayın yolu ile bütün dünyaya duyurmak, Yunan işgaline karşı gerekirse silahla mücadele etmek; Osmanlı Devleti buraları kurtarmazsa, geçici bir hükümet kurmaktır.

Edirne'de çıkan "Trakya" gazetesi Cemiyet'e ve faaliyetlerine ait haberleri yayımlıyordu.⁷ Bunlardan ayrı, "Yeni Edirne" ve "Ahali" gazeteleri de, Cemiyet'in yayın organı durumunda idi.

Cemiyet'in 16 Mart 1919'da Edirne'de "Yunan Başvekili Mösyü Venizelos Cenâblarına: Cenubî Trakya'da Hakk-ı Hakimiyet Kimindir?"⁸ başlığı ile yayınladığı 34 sayfalık broşürde; Trakya'nın tarihi ve istatistiki bilgiler çerçevesinde Türk yurdu olduğu ispatlanmaktaydı.

Sivas Kongresi'nden sonra adı, Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ne çevrilen Cemiyet, 10 Temmuz 1919, 16 Ekim 1919, 15 Ocak 1920, İstanbul'un işgali üzerine 31 Mart 1920'de Lüleburgaz ve 9-13 Mayıs 1920 'de, Edirne'de toplam 5 kongre toplanmıştı.

15 Ocak 1920'deki Edirne Kongresi'nde, silahlı müfrezeler teşkil edilmesi meselesi üzerinde durulmuş,⁹ 9-13 Mayıs 1920'deki Edirne Kongresi'nde: Trakya'da çoğunluğun Türk ve Müslüman olduğu, Osmanlı topraklarından ayrılıp, Yunanistan'a verilmek istenmesinin kesinlikle reddedilmesi, yapılacak Yunan işgali ve her türlü müdahaleye karşı, mukâvemet ve müdâfaada bulunacakları hakkında karar alınmıştı.¹⁰

Batı Trakya'nın işgali üzerine, Cemiyetin daha önce aldığı karar gereğince Gümölcine'nin kuzeyinde Hemitli Nahiyesi merkez olmak üzere, Batı Trakya Hükümeti (27 Mayıs 1920) kurulmuştur.¹¹

1 Aralık 1918'de İzmir'de, "İzmir Müdâfaa-i Hukûk-ı Osmaniyye Cemiyeti"¹² . Megola İdeacı Yunanlılara karşı kurulmuştu. 1919'da İstanbul'da Fransızca basılan Türk-İzmir (Symirne Turque) adlı broşürde; nüfus istatistiklerine ve yabancı yayınlara dayanarak, İzmir'in Türk olduğu isbat edilmekte, gerekirse silahlı mücadele de, kabul etmekte idi.

Cemiyet'in, 13 Mart 1919 günü İzmir Tiyatrosu'nda yaptığı toplantıda, "İzmir ve Aydın Vilâyetlerinde, Türklerin nüfus, emlak ve arazi açısından çoğunluğu teşkil ettiklerinden, Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesi gereğince

⁷ Bıyıklıoğlu, I, s.129

⁸ Bıyıklıoğlu, II, s.52-69

⁹ Bıyıklıoğlu, I, s.137

¹⁰ Bıyıklıoğlu, I, s.287-288

¹¹ Bıyıklıoğlu, I, s.140

¹² Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1952, s.481; Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, Ankara, 1962, s 134

buralara ecnebi hakimiyetinin giremeyeceği belirtilerek¹³, kabul edilen 3 maddelik karar, İtilâf Devletleri temsilcilerine gönderilmişti.

Yine, 1918 Aralık sonunda İzmir'de kurulan Müdâfaa-ı Vatan Cemiyeti, 14 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgal edecekleri haberi üzerine, beyanname yayımlayıp, miting düzenlerken adını da İlhâk-ı Redd Heyeti'ne çevirmişti.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile İlhâk-ı Redd Heyeti'nin bir kısım üyeleri Balıkesir'de. Balıkesir/Karesi Mutasarrıfı Hacım Muhittin Bey'in başkanlığında birleşerek bu heyetin şubelerini Ayvalık, Soma, Kırkağaç, Akhisar, Bandırma, Edremit ve çevresinde kurmuşlardı. Cemiyet'in 28 Haziran-12 Temmuz 1919'da I. Balıkesir Kongresini gerçekleştirmesi ile, bütün Redd-i İlhâk Cemiyetleri bir merkezde toplanmıştı.¹⁴

26-30 Temmuz 1919'da II. Balıkesir Kongresi'nde¹⁵ Yunanlılara karşı savaşmak için, gerekli bütün tedbirler alınmasına karar verilerek; millî seferberlik ilan edilmiş, Saruhan ve Karesi bölgesi, üç Menzil Müfettişliği'ne ayrılmıştı.

19-25 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi'nde Batı Anadolu'nun kurtarılması için kurulan çeşitli cemiyet ve heyetler, bir merkezde toplanmıştır.

Bu Kongre'de, hiçbir üst idarî makamın etki ve uyarısı olmaksızın, memleketten düşmanı çıkartıncaya kadar savaşabilmek için, gerekli teşkilat yapılmış; Batı Anadolu, Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli olmak üzere üç cepheye ayrılmıştı. Her cepheye tayin edilen cephe komutanları da sivil idi. Ancak, bu komutanların başında, askerlikten ayrılmış Albay Kara Vasıf Bey var idi.

Batı Anadolu'da Aydın'ın kazası Nazilli'de de 6-9 Ağustos 1919 I. Nazilli, 19/23 Eylül 1919'da II. Nazilli, 6 Ekim 1919'da III. Nazilli Kongreleri yapılmıştır.¹⁶

Batı Anadolu Kongreleri'nin hepsi, sivil şahısların önderliğinde ve katılımlarıyla gerçekleşmişti. Bu durum, Millî Mücadele'nin, sivil örgütlenme açısından çok önemli bir özelliğidir.

2 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan Vilâyet-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti, Doğu Anadolu'nun Ermenilere verilmek istenmesi ve bu tehdit üzerine kurulmuştu.

10 Mart 1919'da Erzurum'da bir şubesi açıldıktan sonra, hızla Doğu Anadolu'da şubelerini açarak fikrî ve siyâsî faaliyetlerini sürdürmeye başladı. 11 Mart 1919'da yayına başlayan Albayrak gazetesi ile de fikirlerini yayıyordu.

¹³ Prof. Dr. Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Semineri, T.T.K., Ankara, 1975, s.150.

¹⁴ Kâzım Özalp, Millî Mücadele, I, T.T.K., Ankara, 1971, s.75; Rahmi Apak, İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu? 1942, s.98.

¹⁵ Özalp, I, s.43; Türk İstiklâl Harbi II/1, Ankara, 1972, s.207; Hacım Muhittin Çarıkçı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacım Muhiddin Çarıkçı'nın Kuvâ-yı Millîye Hâtıraları, Haz.Şerafettin Turan, 1967, s.26-112.

¹⁶ S. Esin Dayı, Nazilli Kongreleri (1919), Erzurum, 1998, s.70, 84, 254.

Bu cemiyet, Batı Anadolu'daki diğer cemiyetler gibi gönüllü milis kuvvetleri oluşturmadı. Çünkü, Doğu Anadolu bölgesinde tüm teçhizatı ile ayakta duran iklim ve çevre şartlarını bahane ederek silah ve cephanesini teslim etmeyen XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa vardı. Dolayısıyla, gerektiği zaman düzenli ve silahlı askeri güç zaten hazırdı.

Vilâyât-ı Şarkıyye-i Müdâfaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin, 17-25 Haziran 1919'da yaptığı il kongresinde; Türk nüfusunu azaltmamak için asla göç etmemek; ilmi, iktisadi ve dinî teşkilat yapmak, Vilâyât-ı Şarkıyye'nin tecavüze uğrayacak herhangi bir bucağını müdâfaa etmek için birleşmek gibi önemli kararlar alınmıştır.

Vilâyât-ı Şarkıyye-i Müdâfaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin ortaklaşa düzenledikleri (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) Erzurum Kongresi'nde ise; Mustafa Kemâl Paşa'nın başkanlığında, bütün vatanın kurtarılması ile ilgili kararlar alınmış; açıkça millî mücadele sonunda kurulacak olan Yeni Türk Devleti'nin, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır.

Daha sonra, 4-11 Eylül 1919'dan Sivas'da yapılan Umumî Kongre. Erzurum Kongresi kararlarını onaylamış; yurt satlında dağınık mücadele eden Müdâfaa Cemiyetleri, Heyet-i Temsiliye'ye bağlanılarak; bu tarihten itibaren, siyasi ve askeri mücadele tek merkezden yönetilmeye başlanılmıştır.

Erzurum ve Sivas Kongresi'nde alınan kararlar daha sonra Misâk-ı Millî şeklinde belirlenmiştir

Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti ise, hem Pontuscu Rumlara hem de Ermenilere verilmek istenen Trabzon Vilâyeti (Trabzon, Rize, Gümüşhane, Ordu, Giresun)'ni müdâfaa için 12 Şubat 1919'da kurulmuştur.¹⁷

Cemiyet, 23 Şubat 1919'da I., 22 Mayıs 1919'da II., Trabzon Kongresi'ni yapmıştır.¹⁸

Cemiyet, Cemiyet Başkanı Barutçuzâde Ahmet Hoca'nın oğlu Avukat Faik Barutçu Bey'in çıkardığı İstikbâl Gazetesi ile de, millî mücadeleye basın yoluyla hizmet ediyordu.

Cemiyet, İtilâf Devletleri ve Yunanistan'dan da maddi ve manevî destek ve yardım gören yerli Rum çeteleri ve Rusya'dan gelen Rum göçmenlerle, mücadele ediyordu. Bölgede, Rum çetelerinin ve göçmen adı altında gelen komitecilerin, Türklere yaptıkları zulüm ve haksızlıklara karşı, halk da silahla karşılık vermekte idi. Ancak, her tarafta olduğu gibi buradaki direniş, el altından askeri ve mülki amirlerce desteklenmekte ve organize edilmekteydi.

29 Kasım 1918'de, İstanbul'da bütün Kuvâ-yı Millîye'yi birleştirmek için yukarıda adı geçen Millî Müdâfaa Cemiyetlerinden başka diğer heyet ve siyasi

¹⁷ Tunaya, s.506; Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ankara, 1968, s.17-18; Cemal Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara, 1973, s.37.

¹⁸ Tunaya, s.507

fırkalarda dahil olmak üzere 52 cemiyetin ikişer temsilcileri ile katıldıkları partiler üstü teşkilat olan Millî Kongre teşkil edilmişti.¹⁹

Millî Kongre'nin gayesi; milletin hür ve bağımsız bir millet olabilmesi için gerekeni yapmak, basında vatanın hukuk ve menfaatlerini korumak, çeşitli dillerde broşür ve gazete yayınlamak, konferans ve toplantılarla kamuoyunu aydınlatmak, yabancı devletlere heyetler göndermek, millet arasında birlik ve yardımlaşmayı sağlamak idi.²⁰

Millî Kongre, 1919'da İngilizce ve Fransızca olarak "Dünya Kamuoyunda Türkler", "Ermenilerin Müslüman Ahaliye Yaptıkları Mezalim Hakkında Belgeler", "Avrupa'nın Ünlü Yazarlarına Göre Türkler"²¹ adlı önemli eserler yayınladı.

Mütareke sonrası Türk ordusunun bölgeden çekilmesi ve Kilikya'nın yabancılar tarafından işgal edileceği haberi halkı heyecanlandırmış, hele hele toprakların Anavatan'dan ayrılacağı söylentileri onları üzüp, telaşlandırmıştı. Halk, o zamanki deyimiyile "Feryadname" denilen protesto telgraflarını İstanbul'daki çeşitli makam ve gazetelere gönderiyordu.

Meselâ, 15 Aralık 1918 tarihli İstanbul gazetelerinde yer alan; Adana ulemâsi, eşraf, zürra (çiftçiler), darülfünûn mezunları ve bütün ahali namına Adana Mebusu Suphî, Belediye Reisi Kadri, Müftü Mehmet Tahir ve Nakib-ül eşraf Hüseyin Bey ve Efendiler'in imzası ile gönderilen uzun ve ayrıntılı protesto yazısında; Adana bölgesinin, başka yerlere göç eden ve göçebe olan halkın hariç tutulmasına rağmen çoğunluğunun Türk ve Müslüman olduğu; tarihi açıdan da eski bir Türk yurdu olduğu belirtilerek; "hülâsâ bütün tarihi hakikatler ve irkî vaziyetler, bu Vilâyet ahalisinin Türk olduğunu ve burasının bizim öz ve mukaddes yurdumuz bulunduğunu gösterir...Bugün milliyet prensibi hakimdir Vaki müdâfaamız ise; hakikatte istinad eden vesikalarla müeyyettir. hak ise her şeyden yüksektir."²² deniliyordu.

Bu protesto yazılarına imza atanlara dikkat ettiğimizde, toplumun her kesiminden kişileri görüyoruz. İşte bu, Türk halkının topyekûn Millî Mücadele'yi sahiplenmesi ve başlatmasının bir ifadesidir.

Güneydoğu'da işgalin başlamasıyla ilk halk direnmesi de başlamıştı. 18 Aralık 1918'de Dört Yol'a yakın Karakese köyüne saldıran Fransızlar, köylüler tarafından silahla karşılanmış; çarpışmalarda 10 ölü veren Fransızlar, geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu düşmana karşı ilk direnme idi.²³

¹⁹ Tunaya, s.156.

²⁰ Tunaya, s.157.

²¹ Fahrettin Kızıoğlu, İnkılâp Tarihi Ders Notları, Erzurum, 1977, s.22.

²² Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, I, Ankara, 1959, s.24-27; İzzet Öztoprak, "Adana ve Çevresinde Müdâfaa-i Hukuk Çalışmaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VIII, Kasım, 1991, Sayı:22, s.120.

²³ Türk İstiklâl Harbi (Güney Cephesi) IV, Ankara, 1966, s.56

Kara Hasan adlı bir kişi de, oluşturduğu 300 kişilik çete ile Nur Dağları'na çıkmış, Fransızlara pusu kurarak büyük kayıplar verdirmişti. Hatta, İngilizler ve Fransızlar onu yok etmek için kuvvet birliği oluşturmuşlarsa da; Kara Hasan, onları geri çekilmeye mecbur etmişti. Bu başarısından dolayı halk onu "Paşa" ünvanını vermişti.²⁴

İngilizler, Mütareke'den sonra ilk olarak 9 Kasım 1918'de İskenderun'u²⁵, Ocak 1919'da da Adana, Antep, Maraş ve Tarsus'u işgal ettiler.

15 Eylül 1919'da, Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetlerinin değiştirilmesi hakkında İngiliz ve Fransızlar arasında yapılan anlaşma gereği, bu topraklar Fransızlara terk edildi.²⁶

15 Eylül 1919'da, İngiliz ve Fransızların Suriye ve Kilikya'daki işgal kuvvetlerinin değişmesi hakkındaki kararlarından sonra Mustafa Kemâl Paşa, XIII. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'e 26.10.1919'da, Heyet-i Temsiliye adına gönderdiği yazıda; Urfa, Antep ve Maraş'ın Fransızlara işgal ettirilmemesini; işgal etseler bile, barındırmamak için her türlü tedbire başvurulmasını istedi.²⁷

Fransızlar, Kasım 1919'da Antep ve Maraş'ı, 21 Aralık'da da Adana'yı işgal ettiler.

Kilikya'da bir Ermeni devleti kurmak fikrinde olan Fransızlar; işgal ettikleri bölgelere, yüzde sekseni Ermeni gönüllülerden oluşan askeri kuvvetlerle giriyorlardı.

Bölge halkı, fikri mücadeleyi başlatırken; 21 Aralık 1918'de İstanbul'da, Adana, Antep, Maraş, Antakya ve İçel'i kapsayan ve %90'ı Türk olan bölgenin haklarını temsil etmek, korumak, Osmanlı Devleti'nden ayrılmamak için içte ve dışta ne lazım geliyorsa faaliyette bulunmak için "Kilikyalılar Cemiyeti" kuruldu.

Cemiyet, yayınlarla, muhtıra ve protesto telgrafları ile mücadelesini sürdürürken; Sivas Kongresi'nde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin Millî Müfrezeler teşkil etmesi ve gerekli yardım ve organizasyonun bölgedeki askeri yetkililerce yapılacağı şeklindeki karar üzerine, bölgede askeri örgütlenmeye karar verildi.²⁸

Böylece, başlarında subayların bulunduğu Doğu Kilikya ve Batı Kilikya Kuvâ-yı Millîye Komutanlığı ve bunların bağlı olduğu bütün Kilikya Bölgesi Kuvâ-yı Millîye Komutanlığı kuruldu.²⁹

Sivas Kongresi'nden sonra, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi olarak önce Kayseri'de kurulup Niğde'ye nakledilen Adana

²⁴ T. İ. H., IV, s.56-57

²⁵ Türk İstiklâl Harbi (Doğu Cephesi) III, Ankara, 1965, s.62; Harp Tarihi Vesikalar Dergisi, Sayı:29, (Eylül 1959) Vesika:754, Sayı:30 (Aralık 1959) Vesika:763.

²⁶ Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, I, T.T.K., Ankara, 1970, s.64.

²⁷ Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, T.T.K., Ankara, 1974, s.34.

²⁸ T.İ.H., IV., s.68.

²⁹ Öztoprak, s.129.

Vilâyeti Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Merkeziyesi/Kilikya Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti³⁰, diğer cemiyetler gibi aktif olarak yaptığı fikri mücadelesinin yanında, bölgede silahlı mücadele yapan Kuvâ-yı Milliye'ye maddi destek verecek kaynakları temin etmiştir.

Millî Müdâfaa Cemiyetleri'nden başka, gençlerin kurdukları ve buldukları yerde Millî Müdâfaa Cemiyetleri'ne yardımcı bulunan dernekler de vardı. Bunlar, 27 Temmuz 1919'da İnebolu'da "Gençler Mahfili"³¹, 12 Aralık 1919'da Aydın/Nazilli'de "Gençlik Yurdu"³², 24 Ocak 1920'de Kastamonu'da "Gençler Kulübü"³³, 12 Temmuz 1920'de Çerkeş'de "Gençler Mahfili"³⁴, 5 Temmuz 1920'de Çankırı'da "Gençler Mahfili"³⁵ idi.

Millî Mücadelede kadınlarımızın da siyasi faaliyetler içinde bulunduğu görülmüyordu. Merkezi Sivas olmak üzere, 5 Kasım 1919'da Sivas Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti, Vali Reşit Paşa'nın hanınınun başkanlığında kurulmuştu.³⁶

Sonra, Cemiyetin şubeleri Amasya, Kayseri, Niğde, Erzincan, Burdur, Pınar Hisar, Kangal, Kastamonu ve Konya'da açıldı.

Bu Cemiyet ve şubeleri, buldukları yerlerdeki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ile birlikte çalışıyorlar; cephedeki askerlere, yiyecek ve giyecek yardımlarında bulunuyorlardı.

Millî Müdâfaa Cemiyetleri, çoğu yerde bölgedeki askeri ve sivil amirlerin teşvikleri ile sivil halk tarafından kurulmuştu. Cemiyetlerin kurucuları ve üyelerin hemen hepsi eski itihatçı idi. Halkın önde gelen aydın ve eşrafının oluşturduğu cemiyetler, Türklük şuru ile kurulmuş olup gayeleri; bölgesel kurtuluşu hedefleyip; yayın ve ilmi çalışmalarla bölgenin tarih, kültür, siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan Türk olduğunu ve çoğunlukta olduklarını ispat etmekte. İlk anda silahlı mücadeleyi düşünmeyen bu cemiyetler, gerekirse oluşturdukları gönüllü milis kuvvetleri ile silahlı mücadele etmek, hatta ileri de Anavatan ile birleşmek üzere geçici hükümetler kurmak fikrini de savunmuşlar; Kars'ta ve Trakya'da bunu gerçekleştirmişlerdir.

³⁰ Öztoprak, s.130-139.

³¹ Gotthard, Jaesche, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, I, T.T.K., Ankara, 1970, s. 74.

³² İlhan Tekeli - Selim İlkin, "Aydın Cenub Muntıkası Heyet-i Merkeziyesi", Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991, Ankara, I, Ankara, 1996, s.225-230

³³ G. Jaesche, I, s.131.

³⁴ G. Jaesche, I, s.183; Nurettin Peker, İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri, İstanbul, 1955, s.198.

³⁵ G. Jaesche, I, s.264.

³⁶ A. Afetinan, Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti (1919-1920), Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan, İstanbul, 1972, s.195; Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, "Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, I, (Kasım 1984), Sayı:1, s.108.

İtilaf Devletleri'nin, Yunanlıların İzmir'i işgaline izin vermesi; İzmir civarının İngiliz, Fransız ve Yunanlılar tarafından işgali halkı tedirgin etmişti. 10 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri Temsilcilerinin Paris'te, Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri hakkında karar almaları³⁷ ve Venizelos'un 12 Mayıs'da bu kararı Atina ve Yunan donanmasına bildirmesinden sonra³⁸, zaten hazır bulunan Yunan ordusunun İzmir'e hareketi ve İzmir'in işgal edileceğinin 14 Mayıs'da İngiliz Amirali Calthorpe tarafından İzmir Valisi İzzet Bey'e, Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya³⁹, Amiral Webb tarafından Bâbüâli'ye bildirilmesi üzerine halkın tedirginliği artmıştı. Çünkü, İzmir civarındaki (Foça, Karaburun, Urla ve Yenikale) istihkâmları İngiliz, Fransız ve Yunanlılar tarafından işgal edilmiş⁴⁰, İtalyanlar, Kuşadası'na çıkarma yaparak Selçuk İstasyonu'nu işgal etmişlerdi.⁴¹ Dolayısıyla sıra İzmir'e gelmişti.

14 Mayıs günü, İzmir'in işgalini protesto eden Müdüfaa-i Vatan Cemiyeti adını, "Redd-i İlhâk Heyet-i Milliyesi"ne çevirdi.⁴² Aynı gece Redd-i İlhâk Heyet-i Milliyesi'nin aşağıdaki beyânnamesi yayınlandı:

"Ey Bedbaht Türk, Wilson Prensipleri ünvan-ı insaniyetkâranesi altında senin hakkın gasb ve namusun yırtılıyor. Buralarda Rumun çok olduğu ve Türklerin Yunan ilhâkını memnuniyetle kabul edecekleri söylendi. Bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunan'a verildi. Şimdi sana soruyoruz; Rum senden daha mı çok? Yunan hakimiyetini kabule taraftar mısın? Artık kendini göster. Tekmil kardeşlerin maşatlıktadır. Ortaya yüzbinlerce toplam ve kahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. Burada zengin, fakir, alim, cahil yok. Fakat, Yunan hakimiyetini istemeyen büyük bir kitle olduğunu ilan ve isbat et. Bu, sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma. Hüsrân ve nikbet fayda vermez. Binlerce, yüzbinlerce maşatlığa koş ve Heyet-i Millîye'nin emrine itâat et."⁴³

19 Mayıs gecesi, evlerin kapılarını çalan gençler hevecanlı seslerle: "Vatanını seven Yahudi Maşatlığı'na gelsin" diye haykırıyor; kadın, erkek, büyük, küçük bütün İzmir halkı, İstanbul işgaline karşı tepkisini ve Türk varlığını göstermek için miting alanına gidiyordu.⁴⁴

Aynı gün Redd-i İlhâk Heyet-i Milliyesi, bütün Türkiye'deki vilâyet, sancak, kaza ve nahîye belediye reislerine gönderdiği telgrafda: "İzmir ve Havalisi,

³⁷ Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk, Hayatı ve Eseri, Ankara, 1963, s.333-334.

³⁸ Bayur, s.335.

³⁹ T.İ.H., II/1, s.47,53; Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, İstanbul, 1970, s.220.

⁴⁰ Taçalan, s.220-221, 227.

⁴¹ T.İ.H., I, s.151; T.İ.H., II/1, s.81, 106.

⁴² K. Atatürk, Nutuk, I, M.E.B., İstanbul, 1982¹⁴, s.3.

⁴³ Celal Bayar, Ben de Yazdım, VI, İstanbul, 1968, s.1784; Taçalan, s.232; Fahrettin Altay, On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası, İstanbul, 1970, s.185-186; Özalp, s.6; Tunaya, s.493.

⁴⁴ Özalp, I, s.6-7; Taçalan, s.236; Bayar, VI, s.1784; Atatürk, I, s.3.

Yunan'a ilhâk ediliyor, işgal başladı." diyerek İzmir'lilerin heyecanla ayakta oldukları, kurtuluşlarının bütün Türkiye'den alacakları yardımla olacağı belirtilerek; halktan mitingler ve telgraflarla her yere başvurup, vatan ordusuna katılmaları isteniliyordu.⁴⁵

İzmir'in işgalinden sonra Türkiye'nin her yerinden İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerine ve İstanbul Hükümeti'ne yüzlerce telgraf gönderilerek, işgal protesto ediliyor; halk, mal ve bedence her türlü fedakârlığı yapacaklarını bildiriyorlardı.

Millî Mücadele'de ilk mitingler, İzmir'in işgal tarihi olan 15 Mayıs 1919'da başlayan protesto mitingleridir. Çünkü; İzmir'in işgali, bardağı taşıran son damla olmuş; artık, İtilâf Devletleri'nin yaptıkları işgallerin geçici olmadığı anlaşılmıştı. Halkta millî bilinç uyanmış, Türk Devleti'nin ve Milleti'nin parçalanmasına izin verilmeyeceği gösterilmiştir.

15 Mayıs'ta Muğla'da, 16 Mayıs'ta Denizli, Tarsus, Kastamonu, Bayramiç ve Seydişehir'de protesto mitingleri yapıldı.

İstanbul'da eğlence yerleri, okullar, ticarethaneler üç gün kapatıldı. 17 Mayıs'ta Üniversite ve Yüksekokulların öğrencileri işgali protesto ederek derslere girmediler. Bundan sonra İzmir'in işgali protesto eden mitingler, İstanbul'u fiilen işgal etmiş olan İtilâf Devletleri'nin, toplarının namlularını şehre çevirmelerine, limanda demirleyen büyük donanmalarına ve şehirde her yeri kontrol altında tutan silahlı askerlerine rağmen halk tarafından korkusuzca yapıldı.

16 Mayıs 1919 Denizli, Kastamonu, Tavas, Bayramiç ve Seydişehir'de; 17 Mayıs'ta Giresun, Trabzon, Zonguldak, Edremit ve Çal/Denizli'de.

18 Mayıs'ta İstanbul Darülfünûn Konferans Salonu'nda profesörlerin işgali protestoları Bursa'da üç gün miting yapılacağı ilan edildişi, Erzurum ve İzmir'deki mitingler.

19 Mayıs'ta kadınlı erkekli 50.000 kişinin katıldığı İstanbul Fatih Mitingi. Konuşmacılar arasında Halide Edip ve Meliha Hanım var. Büyük bir halk gösterisine dönüşen toplantı sonunda, padişaha bir arzı sunularak; Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a Türkiye'nin işgalini protesto eden telgraf çekildi.

19 Mayıs'ta Aydın'da, 20 Mayıs'ta Samsun'da ve yine 20 Mayıs'ta İstanbul Üsküdar Doğançılar'daki miting. Erkek konuşmacıların yanında "Asri Kadınlar Cemiyeti" adına Sabahat ve Naciye Hanımlar konuşmuşlardı. Konuşmacılardan biri "Hakkımız zorla alınacak olursa çocuğumuzla, kadınımla, erkeğimizle hepimiz öleceğiz."⁴⁶ dedi. Bir başkası "Elimizde top yok, tüfek yok, silah yok, birşeyler yok. Fakat bunların hepsinden kıymetli bir kalbimiz var...Biz yaşamak için daima hazırız ve yaşamak için ölmeye yemin ettik."⁴⁷ diyordu.

⁴⁵ Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1988, s.24; T.İ.H. II/1, s.63; HTVD, Sayı:36 (Haziran 1961), Vesika:880; Sayı:37 (Eylül 1961) Vesika: 896.

⁴⁶ Kemâl Arıburnu, Millî Mücadele'de İstanbul Mitingleri, Ankara, 1975, s.21-23.

⁴⁷ Arıburnu, s.21-23.

22 Mayıs Kadıköy Mitingi'nde. Halide Edip ve Münecver Saim Hanımlar konuşmuşlardı..

23 Mayıs'ta, I. Sultan Ahmet Mitingi'nde 200.000 kişi toplanmış, işgal kuvvetlerinden iki uçak havada kalabalığı izlemişti. Mitingde şair Mehmet Emin (Yurdakul), İstanbul basını adına Fahrettin Bey, Halide Edip, Selim Sırrı (Tarcan), Dr. Sabit Bey'ler konuşmuştu. Hitabet kürsüsüne siyah örtü örtülmüş "Türk hürdür, esir olmaz", "Hak isteriz" diye pankartlar asılmıştı.

25 Mayıs'ta Beyazıt Meydanı'ndaki ve Taşlık'daki mitingler İstanbul Polis Müdürü tarafından yaptırılmamış, işgal kuvvetlerince mitingler yasak edilmiştir.

27 Mayıs'ta Edirne ve Ankara'da mitingler yapılmış, 30 Mayıs Cuma günü II. Sultan Ahmet Mitingi'nde işçi halk, Sultan Ahmet Meydanı'nda dua yapılmak amacıyla toplanmış ama, yine miting gibi konuşmacılar yer almış ve Şükûfe Nihal Hanım'da bir konuşma yapmıştır.

Mustafa Kemâl Paşa, Havza'dan 28 Mayıs 1919'da bütün Komutan, Vali ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne gönderdiği bir yazıda; ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatarak; milli hakların savunulması için, halkın mitingler ve gösteriler tertiplemesini istemiştir.⁴⁸ Özellikle bu telgraftan sonra, gerek İtilaf Devletleri mümessillerine, gerekse İstanbul Hükümeti'ne protesto telgrafları yağmış, protesto mitingleri artmıştır.

Bu halk hareketlerinin artması üzerine Harbiye Nazırı, Anadolu'dan bilgi istemişti. Bunun üzerine Mustafa Kemâl de Havza'dan verdiği cevapta: "İstanbul'a çekilen telgrafların tamamen sine-i milletten feveran eden teessüratın birer mâkesi olduğunu arz ederim. Bu heyecan memleketin en ucra köşesine kadar şamildir, umumdur."⁴⁹ demişti.

Batı Anadolu'daki gönüllü milis kuvvetleri artkça, milli taburlar, alaylar meydana getiriliyor; başlarında da halktan birisi komutan olarak bulunuyordu. Ama, bu tabur ve alay komutanlarının vanlarında asker kökenli mutlaka bir yardımcı olurdu. Askeri komutan, savaş veya herhangi bir çarpışma anında yine sivil komutanla anlaşarak tabur veya alayı idare eder, gerekli emirleri verirdi, ama, bunun dışında bütün sorumluluk sivil komutana aitti.

Kuvâ-yı Millîye'nin, yiyecek, barınma ihtiyaçları tamamen yerli ahali tarafından sağlanırdı.⁵⁰ Yani, cephedeki askerın iâşesini, cephe gerisinde faaliyet gösteren Millî Müdafaa Cemiyetleri'ne bağlı olan levâzım heyetleri temin ederdi. İhtiyaç, Levâzım Heyetleri tarafından halktan ya aynâ, ya da nakdî olarak; ya vergi ya da yardım şeklinde toplanırdı.⁵¹

Buna bir örnek vermek gerekirse; Batı Anadolu'da çok önemli bir merkez durumunda olan Nazilli Heyet-i Merkeziyesi, Kuvâ-yı Millîye'nin cephe ve cephe

⁴⁸ Atatürk, I, s.22-23.

⁴⁹ H.T.V.D. Sayı:5 (Eylül 1953) Vesika:92.

⁵⁰ Atatürk, I, s.15.

⁵¹ Özalp, I, s.73.

gerisindeki ihtiyaçlarını karşılamak ve en iyi şekilde organizasyonu sağlamak için: Maliye, Sıhhiye, İstihbarat, Teftişat ve Levâzım Encümenlerini oluşturmuştu.

Maliye Encümeni yukarıda belirtildiği gibi Kuvâ-yı Millîye'nin maddi desteğini halktan aynı ve nakdî olarak ya vergi, ya da yardım şeklinde toplardı.

Sıhhiye Encümeni, bünyesindeki doktor, sağlık görevlileri ve hastaneleri ile Kuvâ-yı Millîye'nin sağlık ve bakımını üstlenmişti.

Levâzım Encümeni, Kuvâ-yı Millîye'nin her türlü yiyecek, giyecek, malzeme, binek ve taşıt hayvanları, gerek ulaşımda, gerekse ısınmada kullanılan odun ve kömür ihtiyaçlarını karşılardı.

İstihbarat Encümeni, askerî ve siyasî haberleşmelerin dışında; erzak, iaşe, giyecek, donanım gibi ordu için gerekli olan ihtiyaçların temini ile ilgili haberleşmeyi sağlardı.

Teşkilat Encümeni, Kuvâ-yı Millîye askerlerinin ve onların binek ve taşımada kullandıkları hayvanların sevgi, her türlü ulaşım işleri ile ilgilenirdi.⁵²

İşte burada, Millî Mücadele'de halkın ve askerinin dayanışmasının en güzel örneği yaşanmıştır.

Kuvâ-yı Millîye'nin içinde çok genç çocuklar, ak sakallı dedeler, cepheye yiyecek ve cephane taşıyan, hatta elinde mavzeri ile çarpışmalara katılan kadınlar dahi vardı.⁵³

Halkı, Millî Mücadele fikri etrafında toplayan, örgütleyen ve yönlendirenler kimlerdi? Şüphesiz askeri komutanlar, mutasarrıflar (vali), belediye başkanları, din adamları özellikle müftüler, şehir ileri gelen eşraf ve aydınları idi.

Mesela, Denizli Müftüsü Hulûsi Efendi, İzmir'in işgalinin duyulması üzerine Ulu Cami (Kayalık Cami)'ndeki sancağı çıkartarak; halkın bunun etrafında tekbirler getirerek toplanmasını sağlayıp yaptığı konuşma ile "...Bu işgale muhalefet ve düşmanın taarruzuna karşı koymak lazımdır. Fetva veriyorum, silah ve cephane azlığı veya yokluğu hiçbir zaman mücadeleye engel teşkil etmez. Elinizde hiçbir silahınız olmasa dahi, üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka karşı koyunuz."⁵⁴ derken halk arasındaki Hıristiyanları kastederek de; "Bunlar bize birer emanettir, onlara dokunmayınız" demiştir.

Müftü Hulûsi Efendi, millî kuvvetlerin toplanması, cepheye gönderilmesi ve millî teşkilatların oluşmasında önemli rol oynayan kişidir.

Eşrafın ileri gelen kişileri de, halkın millî kuvvetler etrafında toplanmasında etkili olmuşlardır. Mesela; Halil Ağa, Gökçen Hüseyin Efe'ye gönderdiği mektupta; "Eskiden Osmanlıya karşı zeybeklik ediyor, kahramanlık yaptım zannediyordun. Zeybeklik yapacak zaman gelmiştir. Memleketimizin bu acı hali yüreğini

⁵² S. Esin Dayı, Nazilli Kongreleri (1919), Erzurum, 1998, s.114-140.

⁵³ Mehmet Arif, Anadolu İnkılabı (Mücadehat-ı Millîye Hatıratı 1335-1339 "1919-1923"), İstanbul, 1940, s.24-25; Dr. Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I, İstanbul, 1991², s.274.

⁵⁴ M. Arif Tütenk, Millî Mücadele'de Denizli, İzmir, 1949, s.9.

sızlatmıyor mu? Haydi bakalım gayri iş başına..."⁵⁵ diyerek onu millî mücadeleyle davet etmişti. Kuvâ-yı Millîye'ye katılan efeler sayısızdı. Demirci Mehmet Efe, Gökçen Efe, Yörük Ali Efe vs.

Bunlardan ayrı, Galib Hoca lakabıyla Celal Bey (Bayar)'in oluşturduğu milis kuvvetleri, Çerkes Ethem'in Kuvâ-yı Seyyaresi, hatta Rahmetli Adnan Menderes'in dahi o yıllarda oluşturduğu Ay-Yıldız Çetesi'nden bahsedilebilir.

Jandarma Genel Komutanı Kemâl Paşa, İstanbul Hükümeti tarafından Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe, Hacı Şükrü Bey (57. Tümen'in 175. Alay Kumandanı Kaymakam)'ı tutuklamak, yani Kuvâ-yı Millîye'yi dağıtmak için gönderilmişti. 3 Ağustos 1919'da Denizli'de Heyet-i Millîye azâlarına padişahın selamını getirdiğini bildirerek; "Rica ederim. Yunanla çarpışmadan vazgeçiniz. Zira bu teşebbüsünüz beyhudedir."⁵⁶ demek suretiyle, Kuvâ-yı Millîye hareketini baltalamaya çalışmıştı. Ancak, bu olumsuz propogandası uzun sürmemiş. Demirci Mehmet Efe'nin kızanları Denizli'yi basarak Kemâl Paşa'yı tutuklayıp, Nazilli'ye Demirci Mehmet Efe'nin karargâhına götürmüşlerdi.

Kemâl Paşa, Ağustos 1919 sonunda serbest bırakıldı. Kemâl Paşa, o tarihlerde Kuvâ-yı Millîye hakkında şu bilgiyi veriyordu; "Kuvâ-yı Millîye'nin bir kısmını, memleketleri Yunanlılar tarafından istilaya ve aile fertlerinden birçoğu, tarihin şimdiye kadar hayal etmediği facialara maruz kalmış olanlar, diğer kısmı da, vatantaş ve dindaşlarının uğradıkları akıbete maruz kalmak endişesi ile, hayat, namus ve vatanlarını müdâfaa edenler teşkil etmektedir. Kuvâ-yı Millîye'nin hedefi, sadece Yunanlıların memleketlerinden çıkarılmasından ibarettir. Reislerinden bazıları, nüfuzlu efeler ile ordudan istifa etmiş olan bazı emekli subaylardan vücuda gelmektedir ve bunlar asla eşkiya değildirler. Birbirlerine son derece bağlıdırlar. Aralarında inzibat gayet şiddetli bir suretle temin edilmiştir. Asayiş bozan hiçbir şey yoktur. Muntazam teşkilatları vardır. Münâveba ile birbirlerine mezuniyet vermektedirler. Kuvâ-yı Millîye hareketi millî bir coşmadır; bu sebeple halk, bu mücadeleyi bizzat yapmaktadır."⁵⁷

Bu sözler, önce Kuvâ-yı Millîye aleyhinde olup, onları tanyınca fikri değişen bir kişiye ait olması ve Kuvâ-yı Millîye hareketini yani, halkın bizzat yaptığı bu hareketi çok güzel açıklamasından dolayı önemlidir.

Millî Mücadele'de halkın milis kuvvetleri oluşturarak gerçekleştirdiği önemli olaylardan da bahsetmek gerekir

Mütareke sonrası. Mütareke şartlarının uygulanmasını kontrol için Erzurum'a gelen ve Erzurum'daki XV. Kolordu'nun elindeki silahlarını toplamakla görevli olan Albay Rawlinson'u oyalayan ve silahları teslim etmek istemeyen. Kâzım Karabekir Paşa'nın planı sonucu; 26 Temmuz 1919'da. Taşkesen İstasyonu baskınında köylü kılığına giren birkaç subay ve civardaki köylülerin yardımıyla

⁵⁵ Celal Bayar, Ben de Yazdım. VII, İstanbul, 1969, s.2152.

⁵⁶ Tütenk, s.131.

⁵⁷ Gökbilgin, II, s.17.

(300-400 atlı), mekanizma ve kamaların bulunduğu vagondaki yükleri, sırtlarında dağlara taşıyarak kaçırmışlardı.⁵⁸

Silahların teslim edilmesini halk istemiyordu. Çünkü, sınırdaki Elviye-i Selase'de Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalimden dolayı tedirgin olan halk, hukuklarının ve milli namuslarının emniyet altına almadıkça, bir tek fişek bile verilmesini istemiyorlar ve endişe duygularını Kâzım Karabekir'e bildiriyorlardı.

Gelibolu Sancağı, Eceabat kazasının Akbaş mevkiindeki cephanelik, Fransızların kontrolünde idi ve Türk Ordusunun, Kars, Ardahan ve Batum'u kurtarıırken Ruslardan aldığı silahlar bu depoda bulunuyordu. Son zamanlarda İstanbul gazetelerinde, bu silahların, Bolşevik Ruslara karşı savaşan Vrangeli ordusuna verileceği haberi yayınlanıyordu.

Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Millîye'nin silah ihtiyacını karşılamak ve silahların başkasına verilmesine engel olmak için, Eski Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey, emrindeki milis kuvvetleri ve 61. Fırka Kumandanı Kâzım (Özalp) Bey'den aldığı askeri destek ile, 26-27 Ocak 1920'de Akbaş Cephanliği'ne baskın düzenlenmişti.⁵⁹ Bütün cephaneler, çevredeki köylüler ve yine çevreden temin edilen motor ve kayıklarla iç kısımlara taşınmıştı.

Millî Mücadele'ye halkın bedenlen sağladığı desteğin yanısıra, varlıklı kimselerin büyük ölçüde maddi desteği de olmuştu. Mesela, İnebolu'da Tüccar Erzurumlu Hacı Ahmedzâde Nafiz (Kotan) Bey, üç tane uçak satın alarak bunları ordumuza hediye etmiş, bu uçaklar Erzurumlu Nafiz I, II, III diye isimlendirilmişti.⁶⁰ Nafiz Bey, bunun dışında ordumuza 203 sırt çantası ve doğrudan maddi yardımlarda da bulunmuştu.

Kilikya Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetlerinden örnek vermek gerekirse; Adanalı zenginlerden Bosnalı Salih Efendi'nin 1000 lira vermesi, yine yardım edeceğini söylemesi, Adana'lı kasapların yardım edecek paraları olmadığından bilahare bedelleri ödenmek üzere koyunlarını bağışlamaları ve bu iki sürüden elde edilen para, Pamukçuzâde Hüsnü ve Keresteci Mustafa Efendilerin yepyeni iki şevrolerini bağışlamaları ve bundan elde edilen gelirler.⁶¹

Millî Mücadele'ye halkın katılımının en güzel örneklerinden biri de; şüphesiz Antep, Urfa, Maraş savunmasıdır. Burada halk, bölgeyi işgal eden Fransızlara karşı isyan ederek; Maraş'ta Sütçü İmam'ın teşvik ve telkinleri; Urfa'da Yüzbaşı Ali Saip, Antep'de Şahin Bey ve Kılıç Ali Beylerin Kuvâ-yı Millîye komutanlıkları altında şehir savunmasını yapmışlardır.

⁵⁸ Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.82-85; B.O.A., D.H. K.M.Ş., S. No:3938, D.No:53-3, V.No:15.

⁵⁹ Atatürk, Nutuk, III, M.E.B., İstanbul, 1982¹⁵, s.1210-12; Türk İstiklâl Harbi, (İç Ayaklanmalar)VI, Ankara, 1964, s.27; T.İ.H., II/2, s.41.

⁶⁰ Süreyya H. Şehidoğlu, "Kurtuluş Savaşında Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII, Temmuz, 1992, Sayı:24, s.61

⁶¹ Damar Arıkoğlu, Hatıralarım. İstanbul, 1961, s.100.

Maraş, 10/11 Şubat 1920'de; Urfa, 10 Nisan 1920'de Fransız işgalinden kurtulmuştu. Ama, Antep'te mücadele devam ediyordu.

2 Mayıs 1920'de Antep ve havalisi Kuvâ-yı Milliye Komutanı Kılıç Ali Bey, Fransız Komutanı Abadie'e "Antep'i terk ediniz" notasını verirken; Fransızlar, Ağustos'ta büyük kuvvet ve cephane ile Antep'i kuşatmıştı. Fransızların, halkın teslim olmalarını isteyen 11 Ağustos 1920 tarihli emirlerine, Kuvâ-yı Milliye Komutanı Özdemir Bey, "Sizin bayrağımızın meşûm dalgalanışı altına girecek ne bir tek Antep'li ne de bir Türk tasavvur edemiyoruz." cevabını vermişti. 13 Ağustos'ta teslim çağrısının tekrarı üzerine Antep halkı, Kocatarla Camiinde toplanarak "harbe devam kararı" vermişti.

Antep halkının Fransızlara direnişi, şehirde açlık tehlikesinin başgöstermesi üzerine, savaşa devam edemeyecek hale gelmişti. Bu sebeple halk, 8 Şubat 1921'de yaklaşık 11 aylık bir direnişten sonra yaralı bir gazi gibi teslim olmuştu. Aynı gün, Büyük Millet Meclisi şehre "Gazi" ünvanı vermekle⁶², yiğit Antep'li ve Antep savunması naçizane ödüllendirilerek, Antep'in yarası sarılmaya çalışılmıştır.

Hiç şüphesiz Milli Mücadele'de önemli ve büyük zaferlerin başlangıcı olan dönem; Mustafa Kemâl Paşa'nın Meclis'te 5 Ağustos 1921 tarihinde üç aylık süre ile Başkomutanlığa tayin edilmesiyle⁶³ başlar.

Aynı gün orduya ve millete yayınladığı beyânamada; büyük bir savaştan çıktığımız bu en zayıf zamanımızda, bütün vatanı işgal etmek ve milleti mahvetmek isteyen düşmanlara karşı büyük bir iftihar ve şerefle bu görevi üstlendiğini ifade etmiştir.⁶⁴

Kendisine geniş yetkiler verilen ve verdiği her emir kanun niteliğinde olan Mustafa Kemâl Paşa, ordu ve milletin maddi ve manevi gücünü, milli şuurla birleştirerek güçlendirmek için derhal 7 Ağustos 1921'de 1. ve 6.. 8 Ağustos'ta da 7.ve 10. "Tekâlif-i Milliye" emirlerini verdi. Tekâlif-i Milliye Kanunu, 'Nutuk'daki kendi ifadesiyle şöyle idi:

"1 numaralı" emrimle her kazada birer Tekâlif-i Milliye Komisyonu teşkil ettim. Bu komisyonlar, hasılatı meseailerinin, ordunun muhtelif aksamına sureti tevziini tanzim cyledim.

"2 numaralı" emrime nazaran, vatanda her hane birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık ihzar edip Tekâlif-i Milliye Komisyonu'na teslim edecekti.

"3 numaralı" emrimle, tüccar ve ahali yedinde mevcut olan çamaşırılık bez, Amerikan patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi imaline salih her şey, kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa (ince bir tür meşin), taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, siyahtan mamul ve gayri mamul ve

⁶² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi I/ IX, s.132.

⁶³ Kemâl Atatürk, Nutuk II, M.E.B., İstanbul, 1982¹⁴, s.613; Bu yetkiler 5 Ekim 1921, 5 Şubat 1922, 5 Mayıs 1922'de üç defa uzatıldı.

⁶⁴ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyânameleri, IV, Yay. Haz. Nimet Arsan, Ankara, 1964, s.392-393.

mamul nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolan (hayvanın eyer ve semerini bağlamak için belinin altından geçirilerek sıkılan örme veya kayış bağ), kaşağı, gebre, semer ve organ istoklarından yüzde kırkına, bedeli bilahare tesviye edilmek üzere vaziyed ettim.

“4 numaralı” emrimle, mevcut buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanat, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytin yağı, çay, mum istoklarından keza yüzde kırkına, bedeli bilahare tesviye olunmak üzere vaziyed ettim.

“5 numaralı” emrimle, ordu ihtiyacı için alınan vesaiti nakliyeden maada ahalinin yedinde kalan vesaiti nakliye ile, bedduan meccanen yüz kilometrelik bir mesafeye kadar ayda bir defaya mahsus olmak üzere, askeri nakliyat icra edilmesini mecbur kıldım.

“6 numaralı” emrimle, ordunun ilbas ve iaşesine yarayan bilcümle sahipleri tarafından terk edilmiş mallar enivali metrukeye vaziyed ettim.

“7 numaralı” emrimle, ahali yedinde muharebeye salih bilcümle esliha ve cephanenin üç gün zarfında teslimini talep ettim.

“8 numaralı” emirle, benzin, vakum, gres, makina, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil, kamyon lastiği, solisyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinası, kablo, pil, çıplak tel, mücerrit ve bunlara benzer malzeme, asit sülfürik istoklarının yüzde kırkına vazıyyad ettim.

“9 numaralı” emirle, demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı, esnafı ve imalathaneleriyle bu esnafat ve imalathanelerin kabiliyeti imaliyeleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer ryapabilecek sanatkârların isimleri zikredilmek üzere mikdar ve vaziyetlerini tesbiî ettirdim.

“10 numaralı” emirle, ahali yedinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla kağıt arabalarının bilimum teçizat ve hayvanlarıyla beraber binek ve topkeşan hayvanat, ester ve mekkare hayvanatı, dve ve merkeb mikdarlarının yüzde yirmisine vazıyyed ettirdim.”⁶⁵

Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin yayımlanmasından birkaç gün sonra, 10 Ağustos 1921'de General Papulos, Yunan ordusuna ileri yürüyüş emrini vermişti.

Başkomutan Mustafa Kemâl Paşa'da 14 Ağustos 1921'de Millî Müdâfaa Vekili Refet Paşa'ya gönderdiği telgrafta: “Düşman ileri yürüyüşe başlamıştır. Üç dürt gün sonra meydan muharebesinin başlamasını bekliyoruz. Buna göre, bir müddet içinde ordunun istifadesine ne varsa hemen verilmesini rica ederim”⁶⁶ diyordu.

Türk Milleti'nin dini ve milli kültüründen kaynaklanan kendine has bir yardımseverlik duygusu vardır. Bu yardımseverlik duygusu, ordumuz söz konusu olduğunda her zaman en yüksek noktaya ulaşmıştır. Çünkü, Türk Milleti bilir ki: millet ve devlet varlığının, istiklâlinin ve istikbâlinin teminatı Türk ordusudur ve

⁶⁵ Atatürk, II. s.615-616.

⁶⁶ H.T.V.D., Sayı:56 (Haziran 1966), Belge: 1299.

ona destek ve yardımcı olan güvenlik güçlerimizdir. Dolayısıyla onlara yapılan maddi ve manevi destek kendilerine dönecektir.

Dünya tarihi içinde önemli bir yeri olup, tüm dünya milletlerine bir şekilde örnek olan Türk Milli Mücadelesinde de, halk ve orduyu el ele, birlikte görüyoruz.

10 Ağustos 1921'de Bolu'da yapılan mitingde halk, milli gaye uğruna Başkomutanlıkca verilen emir ve işaret üzerine canlarını fedaya hazır olduklarını belirtiyorlardı.⁶⁷

Açıksöz gazetesinde 13 Ağustos 1921 günü ve "Namus ve istiklâlimizi süngümüzle koruyacağız" başlığı ile verilen haberde: "Necib Türk evlatları, daha çağrılmadan vazife-i vataniyelerine akın akın koşuyorlar. Tarihimizin, uhdemize tevdi ettiği bu şerefli vazifeyi muvaffakiyetle yapacağız. Hayatımızı, namusumuzu, hürriyetimizi muhakkak koruyacağız."⁶⁸ deniliyordu.

19 Ağustos 1921'de, Sivas/Gürün'de yapılan mitingde: "Ey şanlar icat eden ordu, düşmanı boğ! Elinle boğ! Silahınla boğ! İcab ederse kanınla fakat, son damla kanınla boğ." derken; 21 Ağustos'da Adapazarı'ndaki mitingde de halk, Misâk-ı Millî gerçekleşinceye kadar, manen ve bedenen her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduklarını bildirmekte idi.⁶⁹

22 Ağustos 1921'de Kastamonu'da yapılan mitingde alınan kararlar çok önemlidir. Kastamonu halkı, kahraman ordumuz düşmana karşı son ve kat'i zaferi kazanuncaya kadar her türlü fedakârlığı yapacaklarını, ordunun yiyecek ve giyecek ihtiyacı için günlük nafakalarını bile vereceklerini, tüm memleketin de aynı his içinde bulunduğunu ve kendilerinin de tam istiklâl ve hürriyetlerine kavuşuncaya kadar silahı elden bırakmayacaklarını yemin ettiklerini, kendilerine yapılan mezalim ve haksızlıkları protesto ettiklerini belirterek, son olarak şunu söylüyorlardı: "Son ve kat'i kararımız, zafer istiyoruz. Bunun için her şeyi yapacağız."⁷⁰

25 Ağustos 1921'de, Sakarya Cephesi'nden gelen yaralıların tedavisi için Çankırı'da halkın ve Kızılay'ın fedakârlıklarıyla bir hafta içinde 1000 yataklı bir hastane teşkil edilmişti.⁷¹

25 Ağustos 1921'de, İspir'de yapılan mitingde halk, son ferde ve son noktaya kadar fedakârlık göstereceklerini ifade ederek: askeri nakliyat için .yedi yüz lira ve bin takım çamaşır, bin takım çarık ve çorap hazırlayacaklarına söz vermişti.

26 Ağustos 1921'de, Ankara'da Namazgâh denilen yerde sabah toplanan halk, zafer için dua etmişti.⁷²

⁶⁷ Açıksöz, 11 Ağustos 1337, No: 257.

⁶⁸ Açıksöz, 13 Ağustos 1337, No: 258.

⁶⁹ Hakimiyet-i Millîye, 22 Ağustos 1337, No: 269.

⁷⁰ Açıksöz, 23 Ağustos 1337, No: 364; Hakimiyet-i Millîye, 24 Ağustos, 1337, No: 271.

⁷¹ Hakimiyet-i Millîye, 6 Eylül 1337, No:284.

⁷² Hakimiyet-i Millîye, 26 Ağustos 1337, No: 273.

Sivas, İnebolu, Hendek, Gümüşhane, Kangırı, Torul ve Eruh'da yapılan mitinglerde alınan karar; "Millî gayelerin istihsâl-i tamamına kadar kahraman ordumuza müzaharet-i kâmile ve muâvemet-i maddiye ve maneviye hususunda her türlü fedakârlığa amâde olduğumuzu ve bu uğurda bütün mal ve mülkümüzü fedâyâ vaad ve taahhüd ederiz."⁷³ şeklinde idi.

Bu mitinglerin yapıldığı şehir ve kasabaların sayılarını çoğaltmak mümkün. Çünkü, verilen örnekler sadece birkaçı.

Türk halkının Tekâlif-i Millîye Emirlerinden sonra, Türk Ordusu'na yaptığı yardımlardan da birkaç örnek vermek gerekiyor.

Silifke, Ermenek, Gölpazarı, Kadınhanı, Akşehir, Erbağ ve Pozantı'da yapılan mitinglerde millî davanın kazanılması için her türlü fedakârlığın yapılması kararı alındığı gibi, Pozantılar, Batı Cephesi'ne gönüllü müfreze göndermeye karar vererek; Hilâl-i Ahmer'e de kırk bin kuruştan fazla bağış yapmışlardı.⁷⁴

Amasya, Bafra, Kayseri, Akyazı, Arapsun, Trabzon ve Çarşamba'da yapılan mitinglerde de, aynı doğrultuda karar alınıp; Çarşambalılar, ordumuza onbin kat çamaşır, yiyecek, taşıt araçları için hayvan hazırladıklarını bildirmişlerdi.⁷⁵

Bakırmadeni, Ergani, Divriği, Marmaris, Fethiye, Denizli ve Seydişehir'de de mitingler yapılmış; Marmaris Mitingi'nde, orduya selam ve şükran hisleri belirtildikten sonra, Misâk-ı Millî'de en ufak bir değişiklik dahi yapmadan barışa kadar kadınları da dahil hayat ve ölümlerini feda, tek bir düşman askeri kalmayınca kadar çalışmaya yemin etmişlerdi.⁷⁶

Diyarbakır/Savur kazası eşrafı ve Aşar Mültezimlerinden bir kısmı, aşarlarına yirmisekizbindokuzyüzyetmişüç lira zam yaparak, önemli ölçüde maddi yardımda bulunmuşlardı.⁷⁷

Bozdoğan ahalisi, şimdiye kadar yaptıkları eşya ve erzak yardımlarından başka, (altmışbir) kuruş kıymetinde yirmi iki takım elbise.(yirmi bin kuruş) kıymetinde yüz çift ayakkabı orduya bağışlamışlardı.

Akseki ahalisi de, beşyüzseksen kıyye (okka, dört yüz dirhem) sadeyağı, yüzyirmibir kıyye sahtüyan, yüzotuzdokuz çift yemeni, dört yüzsekiz re's kasaplık davar, yüzondokuz çuval, kırkbeş teneke, elli altı nal, dört yüz mih, iki ester (katır) ve beş deve, yirmibeş at ve yetmişsekiz merkebi kendi rızalarıyla bağışlamışlardı.⁷⁸

Samsunlu Tüccar Necmettin Hami Bey, cephedeki askere dağıtılmak üzere ikibinüçyüz altmış lira değerinde sigara kağıdı hibe etmişti.

⁷³ Hakimiyet-i Millîye, 26 Ağustos 1337, No: 273.

⁷⁴ Açıksöz, 28 Ağustos 1337, No: 268.

⁷⁵ Hakimiyet-i Millîye, 29 Ağustos 1337, No: 276.

⁷⁶ Hakimiyet-i Millîye, 11 Eylül 1337, No: 289.

⁷⁷ İldam, 26 Eylül 1337, No:8811.

⁷⁸ Hakimiyet-i Millîye, 26 Eylül 1337, No: 304.

İnebolu'da Tüccar İskeçeli Arif Bey cephe de çarpışan kardeşlerimize dört-yüz-onbir çift kundura hibe etmişti.⁷⁹

Halktan toplanan malzemelerin türü, adı ölçü ve sayısı basit, hatta günümüzde düşününce belki de komik gelebilir. Ama ordumuzun, tek bir muha, nala, bir avuç buğdaya veya mısıra, her türlü yük ve bincek hayvanına ihtiyacı vardı. Ordumuzun her türlü ihtiyacını temin neden halk, onun büyük bir zafer kazanmasını da sağlamıştı.

23 Ağustos 1921'de başlayıp 13 Eylül'de zaferle sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesi ile, 1683 II. Viyana Bozgunu'ndan itibaren başlayan askerimizin gerilemesi ve savunması, nihayet taarruza geçmiş, gerileme son bulmuştu.

Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa, Sakarya Zaferi sonrası 14 Eylül 1921'de millete yayınladığı beyannamede; masum Türk Milleti'nin hayat ve istiklâline canavarca tecavüz edenleri ordumuzun cezalandırdığı ve cezalandırmaya devam edeceği belirtilerek; "Fil-vaki (gerçekten) milletimiz, düşmanın hazırlıklarına mukabele için hiçbir fedakârlıktan çekinmedi. Ordumuzu takviye için para, insan, hayvan, araba velhasıl her ne lazımsa Kemâl-i bahişle ibzal etti (harcadı). Avrupa'nın en mükemmel vesaitiyle mücehhez olan Konstantin ordusundan Ordumuzun techizat itibarıyla de geri kalmaması ve hatta ona üstün tefevvuk edebilmesi için inanılmaz mucizeyi Anadolu halkının fedakârlığına medyunuz (borçluyuz).

Maksad-ı Millî uğrunda efrâd-ı milletin menfa-i hususiyetlerini istihkâr emrinde gösterdikleri harikalar efrad ve nesillerin ile'lebet sermaye-i mefhareti olacaktır. Bu umumî gayretler sayesinde ki, ordumuz mevt-i istihkâr için hiçbir dakika tereddüt etmeyecek suretle, yüksek bir kuvve-i maneviye ile düşman üzerine atıldı."⁸⁰ demiştir.

Bu beyannamede de açıkça görüldüğü gibi, milli gaye için, milletin şahsî menfaatlerinden vazgeçerek hiçbir fedakârlıktan çekinmediğini; Türk Ordusu'nun düşman ordusundan geri kalmaması, hatta onu yenmesi mucizesini Anadolu halkının fedakârlığına borçlu olduğunu, dolayısıyla Ordu-Millet işbirliği neticesinde ordumuzun yüksek bir maneviyatla düşmanı yendiğini belirtmektedir.

Beyannamenin sonunda, silahlarımızı, gayemizi tamamen gerçekleştirdikten sonra bırakacağımız ana kadar, milletimizi tüm ferdlerinin, sonsuz gayret ve fedakârlıklar göstermesini yine bekledikleri ifade edilmektedir.

⁷⁹ Hakimiyet-i Milliye, 5 Ekim 1921, No:313.

⁸⁰ Hakimiyet-i Milliye, 16 Eylül 1337, No: 294; Açıksoz, 17 Eylül 1337, No: 285.

Tekâlif-i Millîye Komisyonları'nca ordu için alınan mal ve malzamelemlerinin bedelleri. Millî Mücadele'nin sonuçlanmasından sonra büyük bir kısmı nakten, diğer kısmı hazine tahvilleri ile halka geri ödenmiştir.⁸¹

Böylece ordumuz hem halkımızın desteği ile tüm düşmanlarımızın: yurdumuz, devletimiz ve milletimiz üzerindeki haris emellerine son vererek: vatanın bütünlüğünü ve milletin istiklâlini korumuş, hem de savaş sırasında el koyduğu her türlü mal ve malzemenin bedelini halka iade etmekle, ikinci defa vefa borcunu ödeyerek karşılıklı güven duygusunu pekiştirmiştir.

Millî mücadelemizde emeği geçen herkesi saygı ve minnetle anıyoruz. Ruhları şad olsun.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİVLER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

GAZETELER

Açıksöz

Hâkimiyet-i Millîye

İkdâm

DERGİLER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

ARAŞTIRMA VE KAYNAK ESERLER

ALTAY, Fahrettin, 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922), İstanbul 1970.

APAK, Rahmi, İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?, 1942.

ARIBURNU, Kemâl, Millî Mücadele'de İstanbul Mitingleri, Ankara, 1975.

ARIKOĞLU, Damar, Hatıralarım, İstanbul, 1961.

ARİF, Mehmet, Anadolu İnkılâbı (Mücadehat-ı Millîye Hatıratı 1335-1339) (1919-1923), İstanbul, 1940.

ATABEK, Server, L'Etat Du Sud-Quest Du Caucase, Batum, 1919.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, Yay. Haz. Nimet ARSAN, Ankara, 1964.

ATATÜRK, Kemâl, Nutuk, I, II, III, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1982¹⁴, 1982¹⁴, 1982¹⁵.

BAYAR, Celâl, Ben de Yazdım, VI, İstanbul, 1968.

⁸¹ Serpil Sürmeli, "Millî Mücadele'de Tekâlif-i Millîye Emirleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1991.

- BAYAR, Celâl, Ben de Yazdım, VII, İstanbul, 1969.
- BAYKAL, Prof. Dr. Bekir Sıtkı, Heyet-i Temsiliye Kararları, T.T.K., Ankara, 1974
- BAYUR, Y. Hikmet, Atatürk Hayatı ve Eseri, Ankara, 1963.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, Trakya'da Milli Mücadele, I, T.T.K., Ankara, 1987.
- ÇİHANGİROĞLU, İbrahim, Hatıraları, (Basılmamış).
- ÇARIKLI, Hacim Muhittin, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Millîye Hatıraları, Haz:Şerafettin TURAN, 1967.
- DAYI, S. Esin, Nazilli Kongreleri(1919), Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enst. Yay. No:11, Erzurum, 1998.
- _____, Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma. Kültür Eğitim Vakfı Yay. Erzurum, 1997.
- ERDOĞAN, Fahrettin, Türk Elllerinde Hatıralarım, İstanbul, 1954.
- GOLOĞLU, Mahmut, Erzurum Kongresi, Ankara, 1968.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, Milli Mücadele Başlarken I, II, Ankara, 1959.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı:29. (Eylül 1959) Vesika:754; Sayı:30 (Aralık 1959) Vesika: 763.
- JAESCHKE, Gotthard, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, I, T.T.K, Ankara, 1970.
- KARABEKİR Kâzım, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1988.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, İnkılâp Tarihi Ders Notları, Erzurum, 1977.
- _____, Milli Mücadele'de Kars I, Belgeler, Kars Tanıtma Derneği Yayını, İstanbul., 1960.
- _____, Kars Tarihi I, İstanbul, 1953.
- KUTAY, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, Ankara, 1973
- ÖZALP, Kâzım, Milli Mücadele I, TTK, Ankara, 1971.
- PEKER, Nurettin, İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri, İstanbul, 1955.
- SÜRMELE, Serpil, "Milli Mücadele'de Tekâlif-i Millîye Emirleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1991.
- TAÇALAN, Nurdoğan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, İstanbul, 1970.
- TANSEL, Dr. Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I, İstanbul, 1991.
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler II, İstanbul, 1952.
- Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1962.
- _____, (Batı Cephesi) II/1 Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1972.
- _____, (Batı Cephesi) II/2, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1968.
- _____, (Güney Cephesi) IV, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1966.
- _____, (Doğu Cephesi) III, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1965.

TÜTENK, M. Arif. Milli Mücadele'de Denizli. İzmir. 1949.
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, I/IX.

MAKALELER

- BAYKAL., Prof. Bekir Sıtkı, "Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, I, (Kasım 1984), Sayı: 1, s.108-126.
- AFETİNAN, A. "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", (1919-1920). Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan. İstanbul, 1972, s.195-204.
- ÖZTOPRAK. İzzet. "Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VIII, (Kasım 1991), Ankara Sayı:22, s.117-139.
- ŞEHİDOĞLU, Süreyya, H., "Kurtuluş Savaşında Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII, Temmuz, 1992, Sayı:24, s.601-604.
- TURAN, Prof. Dr. Şerafettin, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, TTK, Ankara, 1975, s.147-157